

22. Нерсесов Н. О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве. — М.: Статут, 2000. — С. 48.
23. Гордон А. Представительство в гражданском праве. — СПб., 1879. — С. 51-52.
24. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 2: Товар. Торговые сделки. — М.: Статут, 2003 — С. 165.
25. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. — 2-е изд. изм. и доп. — М.: Норма, 2004. — 784 с.
26. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
27. Там само.
28. Йоффе О. С. Обязательственное право. — М.: Госюриздат, 1975. — 880 с.
29. Синайский В. И. Русское гражданское право: В 2-х т. — К., 1914-1915. — Т. 1.
30. Казанцев Л. Учение о представительстве в гражданском праве. Кандидатское рассуждение. — Ярославль, 1878. — С. 49.
31. Хвостов В. М. Система римского права: Учебник. — М., 1996. — С. 181-186.
32. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн. 3. Договоры о выполнении работ и оказании услуг. — М.: Статут, 2002. — С. 403.
33. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 2. Товар. Торговые сделки. — М.: Статут, 2003 — С. 160.
34. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
35. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 2. Товар. Торговые сделки. — М.: Статут, 2003 — С. 177.
36. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
37. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 2. Товар. Торговые сделки. — М.: Статут, 2003 — С. 183.
38. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. — 2-е изд. изм. и доп. — М.: Норма, 2004.
39. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 2. Товар. Торговые сделки. — М.: Статут, 2003 — С. 167.
40. Там само.
41. Васильковский Е. В. Учебник гражданского права. — М.: Статут, 2003. — С. 183.
42. Дождев С. Н. Римское частное право. — М., 1996. — С. 277.

УДК 340.15(37):347.63

С. Я. Ременяк

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ДІТЕЙ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ

Встановлення особливостей правового становища дітей за римським приватним правом має істотне значення, оскільки саме в той час були визначені деякі особливості дієздатності неповнолітніх, які зберігають своє правове значення до сьогодні.

Зокрема, це стосується таких питань, як визначення правочиноздатності та деліктоздатності дітей, а також встановлення меж самостійного здійснення неповнолітніми інших елементів їхньої дієздатності.

Аналіз цих питань становить особливий інтерес у зв'язку з тим, що в Цивільному кодексі України 2003 р. помітною є рецепція окремих положень римського приватного права стосовно визначення віку набуття часткової дієздатності неповнолітніми, емансипації останніх, зміна деяких вимог до деліктоздатності малолітніх дітей тощо.

У вітчизняній юридичній літературі та цивілістиці сусідніх країн зазначені вище питання за незначними винятками [1] залишаються практично недослідженими, що не дозволяє точно встановити генезис деяких правових рішень у сучасному цивільному законодавстві України, проаналізувати їх обґрунтованість, відповідність правовим традиціям тощо.

Тому вивчення питань правового становища дітей за римським правом становить значний інтерес і може бути корисним як у теоретичному, так і в практичному сенсі.

Враховуючи зазначені вище обставини, розглянемо далі особливості формування правового статусу дітей, що були римськими громадянами, за римським приватним правом. (При цьому слід зазначити, що має йтися саме про дітей, що були вільними людьми і мали римське громадянство, оскільки без наявності статусу свободи і статусу громадянства питання про правоздатність особи у Стародавньому Римі не ставилося взагалі).

Пристаючи до розгляду питання, що є предметом нашого дослідження, зазначимо, що стосовно дітей (а такими у Стародавньому Римі могли вважатися особи незалежно від віку, якщо вони мали батьків) слід розрізняти дві категорії осіб:

- 1) дітей (осіб), що не перебували під батьківською владою;
- 2) дітей (осіб), що перебували під батьківською владою.

Перша категорія осіб (римських громадян) складалася з осіб чоловічої статі, що не мали батьків або були звільнені з-під батьківської влади (емансиповані).

До цієї категорії належали особи з моменту досягнення віку повноліття (14 років — чоловіки). Вони вважалися повністю дієздатними і могли набувати для себе власними діями будь-яких цивільних прав і обов'язків (за умови, що такі особи не були обмежені у дієздатності внаслідок недоумства, марнотратства, обмеження громадянської честі, з інших підстав, передбачених законом, або на їхнє прохання до досягнення віку 25 років).

До цієї категорії могли також належати жінки, що досягли 12 років, які не мали батьків і братів.

Іншу категорію дітей (римських громадян) складали особи, що перебували під батьківською владою (*in patria potestate*).

До неї належали всі особи, що мали батьків і не були звільнені з-під батьківської влади.

Правове становище таких підвладних дітей (осіб), попри зовнішню ясність, викликає питання.

З одного боку, не викликає сумнівів, що діти перебували *in patria potestate* — під батьківською владою. Це було основою визначення їхнього правового становища.

Але з іншого боку, правова природа такої влади викликає питання.

Деякі дослідники вважають, що *patria potestate* характеризує владу хазяїна маєтностей, а не просто батьківську владу [2].

Проте таке твердження здається недостатньо обґрунтованим. Тим більше, що в джерелах згадується не *dominus* (хазяїн, господар), а саме *pater familias* (батько сімейства) і йдеться саме про «*patria potestas*», тобто про батьківську владу.

На нашу думку, тут мають бути враховані такі обставини.

Безперечним було положення, що цивільну правоздатність мав лише «батько сімейства», яким вважався римський громадянин, який не перебуває під владою свого батька або іншого старшого родича. У нього могло й не бути дітей — на статус «батька сімейства» це не впливало.

Якщо ж діти були, то вони підкорялися *patria potestas* — батьківській владі, сутність якої вимагає ретельного аналізу.

В Архаїчний період (тобто в період до вигнання останнього царя Тарквінія Гордого і встановлення Республіки) влада батька над дітьми була неограниченою — аж до надання йому права вирішувати питання про життя або смерть дітей, народжених у законному шлюбі.

Проте вже першому легендарному цареві — Ромулу приписують запровадження законодавчих обмежень права батька викидати дітей, а також вбивати дітей, що досягли трирічного віку [3], крім тих, що були виключно потворними [4].

Батько міг також продавати сина в рабство за кордон («за Тибр»), а в межах Рима мав право віддавати сина іншій особі в кабалу (*mancipium*), що була чимось середнім між свободою і рабством: кабальний зберігав політичну правоздатність, але в цивільній істотно обмежувався — не міг бути стороною в договорах, все придбане майно надходило у власність його господаря тощо.

Однак варто зауважити, що це право батька передавати сина в кабалу було обмежене спочатку моральними нормами, а пізніше — Законами XII таблиць, котрі встановили, що коли батько тричі продасть сина, то останній звільнюється з-під влади батька [5].

Слід зазначити, що в юридичній практиці часів Республіки згадане правило використовували для наділення дорослих підвладних синів повною цивільною правоздатністю: достатньо було тричі здійснити фіктивний продаж, щоб відбулася емансипація сина.

Разом із тим усе ж таки, за загальним правилом, у період Республіки суб'єктом римського цивільного права є передусім вільний римський громадянин, «батько сімейства» [6].

Юридична особистість неемансипованого сина (не говорячи вже про дітей жіночої статі) у галузі приватних відносин практично не визнається, хоча у сфері публічних правовідносин дорослий син може займати будь-які посади і як магістрат (посадовець) має публічну владу, у тому числі й над власним батьком [7].

Отже, усі дії в галузі приватній за підвладних дітей здійснює їх батько або інший старший родич.

Звідси природно виникає запитання: чи можна вважати дії «батька сімейства» в інтересах членів родини їхніми власними діями, чи в таких випадках йдеться про представництво батьком інтересів своїх підвладних дітей?

Якщо виходити з того, що представництво це будь-яка діяльність однієї особи від імені та в інтересах іншої, то відповідь має бути позитивною.

Однак якщо враховувати, що конститутивним елементом представництва є також вчинення дій саме від імені того, кого представляють, і з встановленням прав та обов'язків безпосередньо для останнього, то слід визнати, що представницьких відносин тут нема. Для батька нема необхідності пояснювати третій особі (конт-

рагенту за договором), що він вчиняє правочин в інтересах сина або набуває речі для нього. Тим більше, що він не робить це від імені сина, оскільки на ранньому етапі розвитку права та суспільства і речові, і зобов'язальні договори укладає лише особисто правоздатна особа [8].

Отже, у разі укладення договорів тільки дії батька мають юридичне значення, а підвладні діти взагалі перебувають за сферою правових відносин.

Проте дієздатність осіб у договірному праві й деліктних правовідносинах не збігалася.

Наслідком цього, зокрема, було те, що хоча за римським правом неповнолітні діти не могли вступати в договірні відносини і, отже, нести договірну відповідальність, але відповідальність за завдання шкоди (делікти) в окремих випадках могла наставати також і для них (хоча така юридична відповідальність за завдання шкоди і мала тут своєрідний, опосередкований характер).

Зокрема, з часів Законів XII таблиць зберігалася так звана ноксальна відповідальність *pater familias* за шкоду, заподіяну його підвладними дітьми і рабами.

Якщо делікт вчиняли підвладні або раб, *pater familias* надавалося право вибору — відшкодувати заподіяні підвладним чи рабом, що завдав шкоду, збитки або видати винного для розправи, а пізніше — для відробітку шкоди [9].

Слід зазначити, що римська юриспруденція не виробила загального правила, за яким деліктна відповідальність наставала б за будь-яке несправомірне заподіяння шкоди.

Як і система контрактів, так і система деліктів мала специфічний обмежений характер, охоплюючи вичерпний перелік правопорушень у приватній (і частково — публічній) сфері.

Внаслідок цього приватними деліктами визнавалися тільки ті правопорушення, що в нормі права визначалися як: 1) кривда (особиста образа); 2) крадіжка; 3) несправомірне знищення або пошкодження чужого майна [10].

Для настання деліктної відповідальності потрібною була наявність юридичного складу, до якого відносять:

- 1) шкоду, заподіяну діями однієї особи іншій особі;
- 2) протиправність дій того, хто завдав шкоди;
- 3) кваліфікація цієї дії законом як приватноправового делікту.

За наявності зазначених обставин батьки несли відповідальність за шкоду, завдану їхніми підвладними дітьми, котра з часом почала досить послідовно виражатися у покладенні на них обов'язку відшкодування завданої шкоди.

Слід зазначити, що в контексті дослідження правового становища неповнолітніх та малолітніх дітей найбільш цікавим є те, що таким чином сформувалася ідея відповідальності однієї особи за дії іншої, що й було з часом покладено в основу визначення засад відшкодування шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми дітьми, недієздатними особами тощо, а також для обґрунтування відповідальності різноманітних соціальних утворень, у тому числі — держави за шкоду, що завдали службовці, громадяни, члени товариств, їхні учасники тощо.

Література

1. Дождев Д. В. Эволюция власти домовладыки в древнем римском праве // Сов. гос. и право. — 1990. — № 12. — С. 120.
2. Див.: Там само.
3. Дионісій з Галікарнасу. 2. 15.
4. Закони XII таблиць. IV. 1.
5. Там само. IV. 2.
6. Див., детальніше: Дождев Д. В. Эволюция власти домовладыки в древнейшем римском праве // Сов. гос. и право. — 1990. — № 12. — С. 119-123.
7. Див.: Смирин В. М. Патриархальные представления и их роль в общественном сознании римлян // Культура Древнего Рима: В 2 т. — М.: Наука. 1985. — Т. 1. — С. 26-27.
8. Див.: Косарев А. И. Раннеримское право. — Калинин. 1977. — С. 49-52.
9. Див.: Харитонов С. О. Приватне право у Стародавньому Римі: Навч. посіб. — О.: АО БАХВА. 1996. — С. 94-95.
10. Див.: Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 418.

УДК 340.15(37):347.42

Д. В. Соколянський

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ВИМОГОЮ РЕТЕНТОРА І ПРИТРИМАНОЮ РІЧЧЮ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Сутність притримання в римському праві полягала у відкладанні ретентором виконання вимоги боржника про передачу речі, доки не буде задоволена вимога ретентора. Право притримання за римським правом передбачало *detentio* (фактична влада над річчю без наміру володіти нею виключно для себе) або *possessio naturalis* (фізичне володіння річчю) [1, с. 107, 123], обов'язок видати річ, а також обов'язок особи, що вимагає річ, до виконання якого річ притримується.

Але для застосування *jus retentionis* був також характерний зв'язок вимоги ретентора з притриманою річчю (*debitum connexum*), яка не видається до виконання цієї вимоги. У римському праві наявність цієї обставини була обов'язковою для застосування права притримання. За відсутності цієї ознаки притримання за римським правом могло застосовуватись тільки у спеціальних випадках, передбачених законом [2, с. 18].

Таким чином, наявність зв'язку вимоги ретентора з річчю, яка притримується, була одним із юридичних фактів юридичного складу, на підставі якого виникало право притримання в римському праві.

Зв'язок між вимогою, до виконання якої притримується річ, і цією річчю (*debitum connexum*) визнається, коли:

— зроблені витрати на чужу річ, зокрема володілець вимагає те, що додав до речі, яку витребують (наприклад, коли забудовник чужої земельної ділянки вимагає сплати вартості будівлі, або якщо добросовісний володілець притримує річ, доки йому не сплатять необхідні витрати на неї);